

Sosyal Sermayenin Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkisi Effect of Social Capital on Sustainable Development

Doç. Dr. Rana Eşkinat

Öz

Sosyal sermaye nedir? Ekonomik kalkınmaya etkisi nedir? Sosyal sermaye nasıl ölçülür? Sosyal sermayenin teori, araştırma ve politika üzerindeki etkisi nedir? Bu tür sorulara aranan yanıtlar, son yıllarda sosyal sermaye literatürüne yapılan katkılarının temelini oluşturmaktadır. Sosyal sermaye literatürü, ekonomik kalkınma ile ilgili akademik tartışmalara ve politika arayışlarına sosyal boyut katan bir zemin oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı yukarıda sorulan sorulara cevap aramaktır. Böylece sosyal sermaye konusunda bilgi vermek ve sosyal sermaye ile ilgili tartışmaların ekonomik kalkınma teorisi üzerinde yol açtığı yeni yaklaşımlardan söz etmek hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ekonomik Kalkınma, Sosyal Sermaye, Politika*

Abstract

What is social capital? How does it affect economic development? How can we measure Social capital? What are the implications for theory, research and policy? These questions lie at the heart of recent attempts to make sense of the burgeoning social capital literature, and to ascertain its usefulness as a basis for incorporating "the social dimension" more directly into academic and policy discussions of economic development.

This study aims to find answers to above questions. The target of the paper is to gain information on social capital and its effects on new approaches of economic development theory.

Keywords: *Economic Development, Social Capital, Policy*

Giriş

Uluslararası kütüphanelerin veri-tabanlarının incelenmesi ile ortaya çıkan sonuçlar, 1990lardan sonra sosyal sermaye konusunu ele alan çalışmalarda gerçekleşen hızlı artışın önemli bir göstergesidir. 1981 den önce sosyal sermayeyi, anahtar kavram olarak gösteren makalelerin sayısı yirmiyi aşmazken, bu sayı, 1991-1995 arasında 109'a (Wall, Ferazzi ve Schryer, 1998, s. 303); 1996-1999 arasında 1003'e yükselmiştir (Winter, 2000, s. 17). Dünya Bankasının kavrama yüklediği önem nedeniyle 2000li yıllar boyunca araştırmacıların dikkatini çekmeye devam etmiş ve ilgili literatüre yapılan katkılarının sayısı hızla yükselmiştir.

Sosyal sermaye ile ilgili literatür öncelikle sosyoloji, politika ve ekonomi olmak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden kaynaklanmaktadır. Sosyal sermaye politikaları, yerel ya da ulusal iktidar kadroları tarafından yürütülmektedir. Ayrıca, Dünya Bankası gibi küresel kurumlar da sosyal sermayeye yönelik politikaların hazırlanmasında ve yürütülmesinde aktif rol almaktadırlar. Sosyal sermaye, Dünya Bankasının "refah hesaplama sisteminin" dört ana kriterinden biridir (Tanner, 1999, s. 83). Diğer kriterler, doğal sermaye, üretilmiş varlıklar ve insan kaynakları olarak sıralanmaktadır.

Bu çalışmada, ilk olarak, sosyal sermaye düşüncesinin altında yatan temel sezgi ve sosyal sermaye ile ilgili günlük tecrübelerden edinilen kanıtlardan yola çıkarak, kavrama açıklık kazandırılacaktır. Sosyal sermaye tanımlandıktan sonra, kalkınma ile ilgili sonuçlar üzerindeki etkisinin önemi değerlendirilecektir. İkinci olarak, sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisini açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar ele alınacaktır. Üçüncü olarak, sosyal sermayeyi ölçmek

amacı ile yapılan çalışmaların sonuçlarının, kalkınma politikalarına nasıl yansıdığı incelenecektir. Son olarak da, kalkınma teorisine disiplinler arası bir yaklaşımın, eşitlikçi, kapsayıcı ve hesaplanabilir sonuçlar elde etmekteki önemi tartışılacaktır.

Sosyal Sermaye Kavramı

Sosyal sermaye, ilişkilerin gücü ile ilgilidir. Gücün kaynağı sahip olduğumuz bilgi miktarı değil tanıdığımız kişiler, dâhil olduğumuz gruplardır. Güçlü pozisyonlardaki kişilerle tanışıklık en geçerli iş bulma olanaklarından birisidir. Başımız sıkıştığında sığınacağımız bir ailenin ya da arkadaşların varlığı ruh sağlığımızın en önemli destekleyicisidir. Küçük çocuklarının okul yaşamını yakından takip eden bir ailenin varlığı, çocuğun gelecekteki başarısının en büyük belirleyicisidir. Komşuluk, arkadaşlık, paylaşma, gönüllülük gibi insani ilişkiler mutluluk ve başarı kaynağıdır.

Sosyal sermaye düşüncesinin ardında yatan fikir kişinin sahip olduğu aile, arkadaşlık, sosyal gruplara üyelik gibi ilişkilerin manen ve madden varlık ya da zenginlik olarak kabul edilmesidir. Kişi için doğru kabul edilen toplum için de geçerlidir. Toplum içindeki işbirlikleri, kurulan sosyal ağlar, sosyal ağlar içindeki ve arasındaki dayanışma ve ilişkiler arttığı ölçüde o toplumun karşılaşabileceği zorluklarla, yoksulluklarla mücadele gücü yükselmektedir (Moser, 1996; Krishna, 2002). Tartışmalarda çözüme ulaşmak kolaylaşmaktadır (Varshney, 2002) ya da toplumun yeni fırsatları değerlendirme gücü artmaktadır (Narayan ve Pritchett, 1999).

Sosyal sermayenin sadece getirilerinden söz ettik, ancak sosyal sermaye sahibi olmanın, maliyetlerinin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Sosyal bağlar bir açıdan dayanışma sağlarken diğer açıdan sorumluluk yaratmaktadır. Bu nedenle aileler çocuklarının bir takım sosyal gruplara dâhil olabilmek için olumsuz alışkanlıklar edinme riskinden çekinmektedirler (Woolcock ve Narayan, 2006). Bazen yakın aile bağları, aile üyeleri üzerinde baskı yaratabilmektedir. Özellikle kadınların kendi bireysel varlıklarını geliştirme yeteneği, aile içindeki ilişkiler, sosyal ağlar içinde hüküm süren geleneklerle baskı altına alınabilmekte, kendisine yüklenen sorumluluklar ve ev içi görevler nedeni ile toplum dışı kalabilmektedirler. Kurumlar içinde tanıdığı kayırmak, sosyal sermayenin karanlık

yüzünün bir göstergesi ve toplumsal maliyetler açısından önlenmesi gereken, hatalı bir davranıştır. Kısacası sosyal sermaye bir yönü ile nimet, bir yönü ile kısıtlayıcı ve dışlayıcıdır. Bu özellikleri ile ekonomik kalkınma ve yoksulluğu azaltma konularında önemli etkileri olan bir değişkendir.

Sosyal sermayenin varlığı güç katmaktadır yokluğu ise yoksunluk yaratmaktadır. Buna bağlı olarak yoksulluğun yeni tanımı olarak “ilişkilere dâhil olamamak”, “sistem dışı kalmak” son yıllarda yaygın kabul görmekte ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yoksulluğun bu yeni tanımı, sosyal politikaya yön vermektedir (Buğra, 2007, s. 77-78). AB Konseyi'nin 1961'de ortaya koyduğu ve 1996 yılında revize ederek geliştirdiği Avrupa Sosyal Şartına göre, sosyal güvenlik sadece çalışanların değil bütün vatandaşların hakkı olmalıdır. AB sosyal modeli, sosyal dışlanmanın yok edilmesi ve sosyal içermenin sağlanması yönünde politikalar hazırlamaya yardımcı olacak şekilde, üye ülkelerden eylem planları hazırlamalarını istemektedir. AB'de 1989 yılında 200'e yakın sivil toplum kuruluşunun (STK) bir araya gelmesi ile kurulan Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı (EAPEN) ise sosyal dışlanma konusunu sürekli gündemde tutarak politika üretilmesine katkıda bulunmakta ve politika uygulamalarını denetleyerek kamusal otoriteye görevini hatırlatmaktadır (Ekim, 2007, s. 81-82).

Etkin kalkınma politikaları üretmek açısından, sosyal sermaye, sosyal dışlanma ve sosyal politika arasındaki ilişkilerin vurgulanması önemlidir. 1990ların başından itibaren, sosyal sermayenin kavramsallaştırılmasına yönelik, akademik yayınlarda bir patlama yaşanmaktadır. En geniş anlamda sosyal bilimler alanında, daha dar anlamda ekonomi, politika, sosyoloji gibi alanlarda, her bilim dalı içindeki kendine özgü problemlerin çözümü ile ilgili olarak çok sayıda sosyal sermaye tanımı yapılmıştır. Tanım ve alan konusunda bir fikir birliği yoktur. Kavramın birbiri ile çelişen birçok tanımı vardır (Fine, 2011, s. 168). Çok sayıdaki tanım arasından yazarların kendi amaçlarına en uygununu seçip tartışmaya başlaması normal bir yaklaşım olarak algılanmaktadır. Bu çalışmanın amacı açısından ise, Woolcock ve Narayan'ın (2006, s. 31-35), sosyal sermaye tanımından yola çıkmak aydınlatıcı olacaktır. Onlar için sosyal sermaye, kişilerin birlikte davranabilmelerini sağlayan normlar ve ağlar şebekesidir. Bu basit tanım bazı amaçlara hizmet etmektedir:

- Öncelikle bu tanım, sosyal sermayenin sonuçlarından ziyade kaynaklarına odaklanmaktadır. Sosyal sermayenin en önemli kaynağı olan güven ve karşılıklı ilişkilerinin tekrarlanan ilişkilerin bir sonucu olduğunu gözden kaçırmamaktadır.
- İkinci olarak bu tanım, sosyal sermayenin farklı boyutlarını birleştirmemize yardımcı olmakta ve farklı toplumların sosyal sermayeden yoksunluğunu ya da sosyal sermaye sahipliğini incelememize olanak sağlamaktadır. Örneğin yoksul ülkelerin özelliği olan bağlayıcı sosyal sermaye (bonding social capital) dar bir grup içinde sıkışıp kapanarak, yoksulluğun yeniden üretimine yol açarken, zengin ülkelere özgü köprü kuran sosyal sermaye (bridging social capital), ilişkilerin gücü ile toplumun olanaklarını daha da arttırmaktadır. Bu yaklaşım bize bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermayenin toplumlar üzerinde yol açtığı sonuçların kıyaslamalı ve dinamik olarak incelenmesine fırsat vermektedir.
- Bu tanım, birim olarak bireyi, hane halkını, ya da devleti değil toplumu ele almaktadır. Ancak toplumun birey ve diğer alt birimlerini toplumun bir üyesi olarak hesaba katabilmektedir.
- Ayrıca toplumların devletle ilişkilerinin gözlenmesine de izin vermektedir. Dolayısı ile zayıf, ayrımcı devletlerin toplumsal yaşama etkisi ile sivil özgürlüklere saygılı, yolsuzluklara direnen ve hukukun üstünlüğünü kabul eden bir devletin ulaştığı sonuçların farkını gözlemeye yardımcıdır (Isham ve Kaufman, 1999).

Sosyal ilişkilerin kalkınmadaki rolünün bu şekilde kavramsallaştırılması daha önceki yaklaşımlardan önemli bir kopuşu temsil etmektedir ve günümüzün kalkınma araştırmalarına ve politikalarına etkisi önemlidir. 1990lara kadar kalkınma teorileri, sosyal ilişkilerin kalkınmadaki önemi ile ilgili daha dar hat- ta çelişkili bir bakış açısına sahiptirler ve bu konudaki politika önerileri kısıtlıdır. Örneğin 1950lerde ve 1960larda “Modernizasyon Teorisi”, geleneksel sosyal ilişkileri ve yaşam tarzını kalkınmanın karşısında bir engel olarak görmektedir (Moore, 1997, s. 289). 1970lerde sosyal ilişkileri, kapitalist sınıf ve devlet arasındaki ilişkiler olarak tanımlayan, “Bağımlılık ve Dünya Sistemi” teorisyenleri ise bu türden ilişkileri kapitalist sömürünün ana kaynağı olarak yorumla-

maktadırlar. Fakir ülkelerin sosyal ilişkileri tamamen kapitalist ve işçi sınıfı arasında var olan anti-pati üzerine inşa edilmiştir. Bu iki sınıf arasındaki karşılıklı ilişkileri, pozitif ve yoksulların yararına sonuçlandıracak bir yorum üzerine akıl yürütülmemiştir. 1980lerin ve 1990ların “Neo-Klasik ve Kamu Tercihi” teorileri de sosyal ilişkilere ayırt edici bir önem vermemiştir.

Soğuk savaş sonrasında, etnik şiddetten, iç savaşlara, finansal krizlere ve yaygın yolsuzluklara sahne olan ortamında, toplumların yoksulluklarına çözüm arayışlarında, sosyal ilişkilere vurgu yapma gereksinimi kendiliğinden yükselmiştir. 1990lar, Türkiye için olduğu gibi pek çok ülke için de benzer şekilde, zor yıllardır. Sovyetler Birliği, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla dağılmış, ortaya çıkan ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkeler grubu, dünya ekonomisine adaptasyon zorluklarıyla baş etmek zorunda kalmışlardır. 1980li yıllarla birlikte yaygın uygulama alanı bulan ve Washington Uzlaşması başlığı altında listelenen neo-liberal iktisat politikalarının, zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yapan, gelir dağılımını gerek ülkeler arasında, gerekse ülkeler içinde bozan iktisat politikalarının olumsuz sonuçları, 1990'ların ikinci yarısından itibaren, çözüm arayışlarına yol açmıştır. Washington Uzlaşması politikaları yerini, Post Washington uzlaşması olarak isimlendirilen ve kalkınmada ekonomik büyüme yanında yoksulluğun giderilmesine de vurgu yapan ve iyi yönetim kavramı ile ifade edilen kurumsal yeniden yapılanmayı talep eden, yeni bir kalkınma anlayışına ve kalkınma politikalarına bırakmıştır. 1997 yılında yaşanan ve dünya ekonomisinde küresel bir kriz tehdidine yol açan Asya Krizi, yeni politika yaklaşımını tetikleyen önemli bir nedendir. Asya krizini, Rusya krizi(1998), Arjantin Krizi(2001) takip etmiştir. Türkiye de tüm bu olumsuzluklardan payını almıştır. 1994,1998, 1999(deprem), 2000, 2001Türkiye'nin krizler arasında yalpaladığı bir dönemdir.

Sosyal sermaye literatürü, yükselen tehditlere karşı gösterilen ilk tepki olmuştur; daha önce de de- ğindiğimiz gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarından kaynaklanmaktadır ve kalkınmada kurumların ve toplulukların rolünü ön plana çıkarmaktadır. Post -Washington Uzlaşması ile tarihsel olarak aynı zaman diliminde, sosyal sermaye literatürüne yapılan katkı- larda patlama yaşanmaktadır.

Sosyal Sermayenin Kalkınmaya Etkisi ile İlgili Dört Yaklaşım

Sosyal sermayeyi bugünkü anlamı ile ilk kez kullanan, West Virginia da çocukların okul başarısı ile komşuluk ilişkileri arasında bir ilişki arayan Lyda Judsen Hanifan olmuştur. Hanifan, 1916 yılında komşuluk ilişkilerinin yol açtığı iyi dileklerin, sempatinin ve arkadaşlığın sonuçlarının sosyal sermaye birikimi olduğundan ve bu tür ilişkilerin tüm toplumun yaşam kalitesini yükselttiğinden söz etmiştir.

Hanifan'dan sonra sosyal sermaye birkaç on yıl boyunca 1950li yıllarda yeniden keşfedilinceye kadar ortadan kaybolmuştur (Woolcock ve Narayan, 2006, s. 35). 1950lerde bir grup şehircilik teorisyeni tarafından yeniden ele alınmıştır. 1977 yılında ise ekonomist Loury, sosyal sermayeden söz etmiştir. 1970lerde tamamlayıcı bir yaklaşım, aynı zamanda Fransız sosyolog, Pierre Bourdieu tarafından geliştirilmiş olmakla birlikte, Anglo-Amerikan teorisyenler tarafından fark edilmesi 1980leri bulmuştur. Tüm bu yazarlar birbirlerine atıfta bulunmamakla birlikte toplumsal bağların, toplumsal mutluluk ve refah üzerindeki etkisini anlatırken aynı kavramı kullanmışlardır. Ancak kavramın ele alınışındaki asıl etkiler James Coleman'ın eğitimle ilgili yapmış olduğu bir dizi araştırma (1987, 1988, 1990) ve Putnam'ın sivil katılım ve kurumsal performans (1993, 1995) ile ilgili çalışmaları ile gerçekleşmiş ve her iki yazar da sosyal sermaye konusunda daha sonra yapılan çalışmalara esin kaynağı olmuştur.

Sosyal sermaye ile ilgili çalışmalar dokuz temel alanda karşımıza çıkmaktadır (Woolcock ve Narayan, 2006, s. 35):

- Aile ve gençlerin davranış problemleri
- Okullaşma ve eğitim
- Toplumsal yaşam
- Çalışma ve örgütsel yaşam
- Demokrasi ve yönetişim
- Ortak davranış problemleri ile ilgili genel durumlar
- Kamu sağlığı ve çevre ile ilgili konular
- Suç ve şiddet
- Ekonomik kalkınma

Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma ile ilgili literatür çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu hızlı ge-

leşmede, Dünya Bankası'nın, araştırmacıları yönlendirme gücünün önemine dikkat çekilmektedir (Fine, 2011, s. 254-286). Dünya Bankası, sosyal sermayeyi, toplumu bir arada tutan tutkal ya da kayıp halka metaforları ile tanımlamaktadır; kalkınmayı sağlayıcı ve refahı arttırıcı gücünü vurgulamaktadır. Literatürdeki gelişmeleri incelemek çeşitli yaklaşımların değerlendirilmesi açısından elverişli olacaktır. Woolcock ve Narayan, bu konuda dört yaklaşım üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımlardan üçü, Ocak 1996'da Dünya Bankasının disiplinler arası sosyal sermaye çalışma grubu tarafından geliştirilmiştir. Dördüncü yaklaşım ise Woolcock ve Narayan'a aittir. Yazarlar kendi yaklaşımlarının gerçekçi sosyal refah politikası önerilerine yol açma gücüne sahip ve Dünya Bankası ekibinin çalışmalarını güncelleyen bir yaklaşım olduğunu savunmaktadırlar (Woolcock ve Narayan, 2006, s. 41s.41). Şimdi sırası ile bu dört yaklaşımı ele alalım.

Toplulukçu Yaklaşım (The Communitarian View)

Toplulukçu yaklaşım olarak isimlendirilen ilk yaklaşım, sosyal sermayeyi, yerel düzeydeki örgütler, birlikler, kulüpler ve sivil gruplarla eşleştirmektedir. Bu yaklaşım, en basit şekliyle toplumda bu tür grupların sayısı ve yoğunluğu ile sosyal sermayeyi ölçmekte ve bu tür ilişkiler ne kadar çok ve yoğunsa toplumun refahı için o kadar iyidir demektedir. Bu yaklaşım, sosyal bağların yoksulların risklerle başa çıkmasındaki önemine yaptığı vurgu ile sosyal sermayeyi, yoksulluk riskinin yönetiminin merkezine yerleştirerek, yoksulluğun analizine önemli bir katkı sağlamıştır.

Ancak sivil toplumun refah arttırıcı gücünü vurgulayan bu yaklaşım, sivil hareketin toplumsal refahı olumsuz etkileyebilecek karanlık yüzünü ihmal etmektedir. Örneğin toplumsal yaşama aykırı olarak izole olmuş gettolar, uyuşturucu şebekeleri gibi topluluklar refaha değil toplumsal çöküşe katkı yapmaktadırlar. Bazen, sıkı bağlarla entegre olmuş bir birliğe ya da topluluğa dâhil olmanın getirisi, maliyetlerini karşılamamaktadır. Daha önce de söz ettiğimiz gibi bu maliyetlerin asıl muhatabı toplumsal baskılar nedeni ile okuldan alınan kız çocukları olmaktadır. Latin Amerika, Rusya gibi ülkelerde varlığını koruyan organize suç örgütleri, yol açtıkları belirsizlikler, ölümler, kaynak israfı gibi nedenlerle yarattıkları dışsallıklarla refah kaybına neden olmaktadır. Toplulukçu yaklaşım genellikle homojen ve herkesi içine alan ve üyelerine fayda sağlayan topluluklardan söz etmektedir ancak aksini iddia eden yaygın bir literatür bulunmaktadır. Etnik dışlama, cinsiyet ayrımı, eşitsizlik ile ilgili yazılanlar bunların bir kısmıdır.

Gelişmekte olan ülkelerden toplanan deliller, neden sadece yüksek düzeylerde sosyal dayanışmanın ya da grupların varlığının sosyal refah artışı ile sonuçlanamayacağını göstermektedir. Haiti, Kenya ve Latin Amerika ülkelerinden toplanan bilgiler, kendi aralarında yüksek sosyal sermayeye sahip bazı grupların, sosyal dışlanmadan, yoksulluktan, bölgesel dışlanmadan ya da politik dışlanmadan kurtulamadığına işaret etmektedir (Woolcock ve Narayan, 2006, s. 37).

Ağ Yaklaşımı (The Network View)

Sosyal sermaye ile ilgili ikinci yaklaşım, sosyal sermayenin karanlık ve aydınlık yüzünün ayrımını yapabilmektedir.

Bu yaklaşım bireyler arasındaki grup ve firmalar gibi örgütsel birimler arasındaki yatay ve dikey birleşmelerin önemine vurgu yapmaktadır. Granovetter'in (1973) çalışmalarından yola çıkarak grup içi bağların bireylere ve ailelere sosyal aidiyet duygusu ve ortak amaçlara kilitlenme güdüsü verebilmesi için güçlü olması gerektiğinden söz etmektedir. Ancak aynı zamanda, gruplar arasında, etnik köken, toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik statü ve din gibi sosyal bölünmeleri kesen ya da içeren daha zayıf bağların yokluğunda, güçlü bağların dar çıkarılara kilitlenebileceğine de vurgu yapılmaktadır. Literatürde sosyal sermayenin bu iki farklı boyutu, bağlayıcı sosyal sermaye (bonding social capital) ve köprü kuran sosyal sermaye (bridging social capital) olarak tanımlanmaktadır (Gittel ve Vidal, 1998). Sosyal sermayenin iki boyutunun, farklı kombinasyonlarının var oluşu, sosyal sermayeye atfedilen çelişkili sonuçların ortaya çıkışının esas nedenidir.

Ağ yaklaşımı, Pierre Bourdieu (1986), Roland Burt (1992, 1997, 1998) ve daha birçoklarının çalışmalarından takip edilebilmektedir. İki anahtar önermesi ile ayırt edilmektedir. Sosyal sermayenin iki yönüne vurgu yapmaktadır. İlk olarak, sosyal sermaye, bebek bakımından, maddi desteğe kadar pek çok güvencenin varlığına neden olmaktadır. Ancak bu güvencenin yarattığı sorumluluklar ve karşılık verme gereği bazen ekonomik kazanımların azalması ile sonuçlanmakta ve grubun beklediği karşılık, bireysel ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Grup aidiyetinin yüksekliği, iyi bir mesleki pozisyondan vaz geçmeyi ya da benzer davranışları gerektirebilmektedir. İkinci önerme ise sosyal sermayenin kaynaklarının sonuçlarından ayırt edilmesi gerektiğidir. Sosyal sermayeyi sadece sonuç-

lara ulaşmaya indirgemek hatalı olabilmektedir. Elde edilen sonuçlar başka bir grubun zararı pahasına olabilmektedir. Bugün ulaşılan hedefler, yarın toplumsal kayıplara neden olabilmektedir.

Bu görüşlerin ortaya koyduğu mantıklı sonuç, topluluk seviyesinde sosyal sermayenin her iki boyutunun da olması gereğidir: Güçlü grup içi bağlar (bağlayıcı bağlar) ve zayıf gruplar arası bağlar (köprü kuran bağlar). Ağ yaklaşımı, toplulukların, sahip oldukları bu iki farklı boyutla ilgili sosyal sermayeleri ile karakterize edilebileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca bu farklı boyutların alternatif kombinasyonları, sosyal sermayenin sonuçları ile ilgili olumludan olumsuzuza değişebilen, geniş dağılım aralığını belirlemektedir.

Topluluk üyelerinin refah düzeyleri, zaman içinde yükseldikçe, köprü kuran ve bağlayıcı sosyal sermayelerin belirli bir kombinasyonunun sağladığı optimal fayda- maliyet hesaplaması yeniden gözden geçirilmelidir (Woolcock ve Narayan, 2006, s. 39). Örneğin başlangıçta yakın çevrelerinin, ailelerinin ve arkadaşlarının sağladığı kredi olanaklarına, yardımlarına bağımlı olan yoksul girişimciler, işlerini geliştirdikçe ekonomik anlamda daha avantajlı ilişkilere gereksinim duymakta ve böylece girişimcinin sahip olduğu, bağlayıcı sosyal sermaye ile köprü kuran sosyal sermaye arasındaki denge, köprü kuran sosyal sermayeden yana değişmektedir. Bu mekanizma, başlangıçta bağlayıcı sosyal sermayeye bağımlı olan bireyin, bu bağlar sayesinde beceri ve bilgi kazanmasında rol oynamaktadır ve ileri aşamalarda ana akım ekonomik hayata dâhil olmasının yolunu açacaktır. Bu, yoksulluğa çözüm bulmada etkin bir yaklaşımdır. Yoksullar ilişkilerini çeşitlendirdikleri ölçüde daha yüksek refah düzeylerine ulaşabilme fırsatları yakalamaktadırlar. Bilinen bir uygulama olan Grameen Bankası'nın mantığı bu metot üzerine kurulmuştur (Van Bastelaer, 1999). Bağlayıcı sosyal sermayenin sunduğu olanakların sınırına gelindiğinde yoksullar için köprü kuran sosyal sermaye açısından güçlü ağlara sığılabilmek yoksullukla baş etmede uygulanabilecek iyi bir stratejidir. Köyden kente göç etmeyi göze alanların, kavuştuğu alternatif olanaklar, bu stratejik yaklaşımın başarısının bir göstergesidir.

Kozel ve Parker'ın, kuzey Hindistan kırsalında yapmış oldukları araştırma, yoksul köylülerin dâhil oldukları sosyal grupların ve ağların, risk yönetiminde, risklerden korunmada, savunmada ve dayanışmada

hayati öneme sahip olduğunu göstermektedirler. Bu ağları savunma (defence) ağları olarak isimlendirmektedirler. Yoksul olmayanların dâhil oldukları daha kapsamlı ve faaliyet gücü yüksek gruplar ve ağlar ise daha çok stratejik avantaj ve maddi çıkar elde etmek amacıyla hizmet etmektedir. Bu tür ağları ise saldırı(offence) ağları olarak isimlendirmektedirler. Benzer bir yaklaşımdan yola çıkarak Barr (2002), Afrikâda yer alan girişimci ağlarının yapısal özelliklerini incelediği araştırmada, dayanışma ağları (solidarity networks) ve yenilik ağları (innovation networks) ayrımını yapmıştır. Ağ yaklaşımını ileri süren teorisyenler, “Modernizasyon Teorisi’nin” aksine geleneksel bağları kalkınma karşısında bir engel olarak görmemektedirler; aynı zamanda, “Toplulukçu Yaklaşımın” ileri sürdüğü ölçüde, grup bağlarının refah arttırıcı gücüne de inanmamaktadırlar. Ağ yaklaşımı teorisyenleri, gruplar arası bağların ekonomik ilerlemeyi arttırıcı yönü olduğu gibi, ilerlemeyi engelleyen bir yönünün de olabileceğinin farkındadırlar.

Ağ yaklaşımı teorisyenlerinin çözmek istediği sorun, yoksul topluluklar için hayati öneme sahip olduğu aşikâr olan bağlayıcı sosyal sermayeye zarar vermeden ve hatta bu tür sosyal sermayenin sınırlayıcı ve negatif etkilerini gidererek, refaha katkısını sağlarken; bir yandan da yoksulların resmi kurumlara ve köprü kuran sosyal sermayeye erişimini kolaylaştıran çareler bulmaktır.

Ağ yaklaşımının gücü, ampirik delillere dayanan detaylı politika tartışmaları için uygun zemine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın zayıf yönü ise, sosyal grupların kamusal yarar ya da mal yaratma potansiyelini göz ardı ederek, grup faaliyetlerinden doğan faydaların öncelikle grubun bireysel üyelerinin özel mülkiyetinde olduğunu düşünmeleridir. Bu nedenle de sosyal sermayenin toplum ya da ülkeler için de ölçülebileceğine karşı çıkmaktadırlar. Aynı şekilde devlet gibi makro kurumların, yerel topluluklar tarafından etkilenebileceğini ya da toplulukların devlet tarafından şekillendirilebileceğini göz ardı etmektedirler. Zayıf kanunların ve ayrımcılığın, yoksul azınlıkların ortak çıkarlarını koruma gücünü engelleyebileceğini kabul etmekle birlikte, genel olarak toplulukların kurumsal performansı etkileme gücünü ve özel olarak da pozitif devlet-toplum ilişkisindeki potansiyelin gücünü ihmal etmektedirler.

Kurumsal Yaklaşım (The Institutional View)

Üçüncü yaklaşım, toplumsal ağların ve sivil toplumun hayatîyetinin politik, hukuki ve kurumsal çevreye bağlı olduğunu iddia etmektedir. Daha önce sözünü ettiğimiz toplulukçu yaklaşım ve ağ yaklaşımı sosyal sermayeyi iyi ya da kötü sonuçlara yol açan bağımsız bir değişken olarak kabul ederken, kurumsal yaklaşım, sosyal sermayeyi bağımlı bir değişken olarak kabul etmektedir. Formel kurumların kalitesi yaşam standardını belirlemektedir. Dünya değerler araştırması (DDA) aracılığı ile ölçülen toplumsal güvenin yüksekliği, yüksek ekonomik büyümeyle sonuçlanmaktadır. Devletlerin, firmaların başarılarının kendi içsel dirlik ve düzenlerine ve ayrıca dış dünyaya, sivil topluma dâhil olma yeteneklerine bağlı olduğunu iddia etmektedir. Güven sağlayan kurumların varlığı yüksek sosyal sermaye ile sonuçlanmaktadır.

Kurumsal yaklaşımdan kaynaklanan araştırmaların, dikkate değer derecede benzer sonuçlar veren iki bakış açısı bulunmaktadır. İlk bakış açısı, kıyaslamalı tarihsel durum (comparative- historical case studies) çalışmalarını kapsamaktadır ve Theda Skocpol’un (1995, 1996) çalışmalarında örnekleri görülmektedir. Bu yaklaşım, devlet gözle görülür şekilde modern ekonomik yaşamın tüm sorumluluklarını yeterince yerine getirmediğinde, devletlerin ve toplumların birbirine karşı sıfır ya da negatif toplamlı bir oyunun oyuncularını olarak resmedilmesini eleştirmektedir. Örneğin firmaların daha iyi duruma gelmelerinin, devletin geri adım atmasına bağlı olduğu düşüncesini tartışmaya açmaktadır. Aksine Skocpol, sivil toplumun, devlet onu aktif bir şekilde desteklediğinde varlığını geliştirebileceğini göstermektedir. Judith Tendler’in Brezilya’daki ademi-merkezleşmenin politik ekonomisi üzerine yapmış olduğu çalışma da benzer şekilde yerel programların iş görmesi için iyi yönetişimin önemini vurgulamaktadır.

Giderek etkili olan ikinci yaklaşım ise devlet performansının ve sosyal bölünmelerin ekonomik performans üzerindeki etkilerini ele alan uluslararası niceliksel çalışmaları kullanmaktadır. Knack ve Keefer (1995,1997) çeşitli yatırım ajanslarının ve insan hakları gruplarının derlediği ya da topladığı kurumsal kaliteyi ölçen çeşitli ölçümlerden ya da göstergelerden yola çıkarak yaratmış oldukları endekslerle, sos-

yal sermaye alanındaki çalışmalara öncülük etmektedirler. Araştırmacılar, genelleşmiş toplumsal güven, hukuk kuralı (rule of law), sivil özgürlükler, bürokratik kalite gibi unsurların ekonomik büyümeyle pozitif anlamda birleştiğini göstermişlerdir. Bu literatürün bir uzantısı olan son çalışmalarından birinde Knack (2002, s. 70-71) (kurumsal anlamda tanımladığı) sosyal sermayenin sadece ekonomik performansı arttırmakla kalmayıp yoksul kesimlere, zengin kesimlerden daha fazla fayda sağlamak açısından da ilerici katkısı olduğu sonucuna varmıştır.

Collier ve Gunning (1999) Afrika'nın yavaş büyümesinin nedenlerini araştırdıkları analizlerinde bu görüşün bir varyasyonunu kullanmışlardır (Aynı zamanda bakınız: Collier 1999, 2002; Temple 1998). Sivil sosyal sermaye ve devlet (government) sosyal sermayesi ayrımını yaparak yüksek etnik parçalanmışlığın ya da zayıf politik hakların söz konusu olduğu ülkelerin yavaş büyümeye sahip olduklarını göstermişlerdir. Sosyal sermaye terminolojisini kullanmamakla birlikte Rodrik'in önemli çalışması da (1999a, 1999b) aynı argümanı kullanarak parçalanmış toplumlara ve çelişkilerin çözümü ile ilgili zayıf kurumlara sahip ekonomilerin şoklara karşı koyma gücünün yetersizliğini anlatmaktadır. Easterly de (2001) orta sınıf uzlaşmasını yaratabilen ve sürdürebilen toplumların pozitif ve sürdürülebilir büyüme oranlarına ulaşma yeteneğinin yüksekliğine işaret etmektedir. Sosyal yeterlilikler ve kalkınma ile ilgili literatür de benzer bir hikâyeyi anlatmaktadır (Temple ve Johnson 1998; Hall ve Jones 1999).

Bu çalışmalara yönelik olarak bir miktar ampirik ve metodolojik eleştiriler bulunmakla birlikte toplamda vermeye çalıştıkları mesaj giderek netlik kazanmakta ve sesleri duyulmaktadır. Başboş rüşvet ve yiyicilik, engelleyici bürokratik gecikmeler, baskılanan sivil özgürlükler, büyük eşitsizlikler, bölücü etnik gerginlikler, eğer varsa mülkiyet haklarının korunmasındaki başarısızlık daha yüksek bir refah yaratma gücünü kısıtlayan en önemli engeller olarak daha çok fark edilir hale gelmektedir. Bu koşulların hâkim olduğu ülkelerde okullar, hastaneler, yollar, iletişim şebekeleri inşa etme ve yabancı yatırımları destekleme konusunda düşük çaba ve istek görülmektedir (World Bank, 1998, 2003). O halde sivil ve devlet sosyal sermayesine yatırım sermaye birikiminin çok daha ortodoks formlarına yapılan yatırımları tamamlayıcıdır. Kurumsal yaklaşımın makro politikalara işaret etme gücünün yüksekliği, mikro konularda yetersiz kalışı-

nın işaretidir. Ülkeleri hedef alan yaklaşım, şehir varoşlarında ya da kırlarda yaşayan ve kötü yönetimlerden en yüksek oranda etkilenen yoksulların derdine deva olmakta yetersiz kalırsa, faydası sınırlı olacaktır.

Sinerji Yaklaşımı (The Synergy View)

Bu kopukluğun fark edilmesi nedeni ile bir grup akademisyen ağ ve kurumsal yaklaşımlardan doğan zorlayıcı çalışmaları entegre etmeyi amaçlayan, sinerji (bakışını) yaklaşımını önermişlerdir. Sinerji yaklaşımının öncüleri kıyaslamalı politik ekonomi ve antropoloji yazınında takip edilmekteyse de en etkili araştırma World Development 1996 özel sayı da yayımlanmıştır. Bu sayıya katkıda bulunanlar, devlet bürokratları ve çeşitli sivil toplum aktörleri arasında ve içinde kalkınmaya yardımcı sinerjiyi (örneğin dinamik mesleki birleşme, ittifak ya da ilişkiler kurma) yaratma arayışı içinde Hindistan, Meksika, Rusya, Güney Kore ve Brezilyadan örnekler vermişlerdir.

Bu çalışmalardan üç kapsamlı sonuç elde edilmiştir (Woolcook ve Narayan, 2006, s. 43):

- Bazı “Kamu Tercih” ve “Topluluk Yaklaşımı” teorisyenlerinin aksine ne devletler ne de toplumlar kalıtımsal olarak iyi ya da kötü değillerdir. Devletler, kuruluşlar (corporations), ve sivil gruplar kolektif amaçların elde edilmesine yapabilecekleri etkiler açısından değışkendirler.
- Devletler, firmalar ve topluluklar geniş tabanlı sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için gereken kaynaklara tek başlarına sahip değillerdir. Böyle bir kalkınmanın sağlanması için gerek bu sektörlerin kendi içlerinde birbirleri ile gerekse sektörler arasında işbirliği ve tamamlayıcı davranışlar gereklidir. O halde kalkınma teorisinin ve kalkınma çabalarının merkezi görevi hangi koşullarda bu sektörler arasında sinerjinin doğduğu ya da hangi koşullarda sinerjinin var olmadığının tespit edilmesidir.
- Bu farklı sektörler arasında devletlerin pozitif kalkınma sonuçları elde etmekte oynadığı rol, en önemlisi ve en problemlidir. Bu böyledir çünkü devletler sadece kamusal malların (istikrarlı para, kamu sağlığı, toplumun tamamına yönelik evrensel eğitim hizmeti sağlama) asıl sağlayıcısı olmakla kalmamakta aynı zamanda hukuk kurallarının (mülkiyet özgürlüğü, konuşma ve örgütlenme özgürlüğü) nihai hakemi ve

uygulayıcısı olmak durumundadırlar. Devletler aynı zamanda sınıfsal, etnik, ırksal, cinsel, politik ve dini sınırlar arasında tahammül gücü yüksek ortaklıklar ve işbirlikleri sağlama konusunda en iyi durumda olan aktörlerdir. Firmalara ve topluluklara da kendi adlarına iyi yönetişimin üretilmesi, fark edilmesi ve ödüllendirilmesi konusunda önemli roller düşmektedir. Bu yaklaşıma temel katkıları olan Evans (1992, 1995, 1996) devlet ve vatandaşların sivil faaliyetleri arasındaki sinerjinin, tamamlayıcılık ve dâhil olma temelinde doğduğu sonucuna varmıştır. Tamamlayıcılık, kamusal ve özel aktörler arasında karşılıklı olarak birbirini destekleyici ilişkileri ifade etmektedir. Dernekler ve ortaklıklar kurma hakkı ya da devletin toplumsal ortaklıklar arasındaki değişim ilişkilerini destekleme ve kolaylaştırma çabalarında kendini göstermektedir. Dâhil olma, ise vatandaşları ve kamusal otoriteyi birbirine bağlayan bağların gücünü ve doğasını ifade etmektedir. Böyle bir işbirliği performans odaklı, yetenekli, uyumlu, güvenilir örgütsel çerçeve gerektirmektedir.

Woolcock (1998) ve Narayan (1999) bu fikirleri daha ileri taşıyarak köprü kuran sosyal sermaye ve işleyen devlet temel fikirlerini entegre etmişler ve farklı kombinasyonların, gerek toplumsal, gerek bölgesel, gerek ulusal seviyelerde farklı sonuçlara yol açtığını tartışmışlardır. Bu yapı özellikle devlet toplum ilişkilerinin bazı dinamiklerini yakalama konusunda yardımcı olmaktadır ve grup, topluluk ve toplum düzeyinde yönetişimin ve köprü kuran sosyal sermayenin farklı kombinasyonları için farklı müdahalelerin gerekliliğini ima etmektedir. İyi yönetişimin ve yüksek düzeyde köprü kuran sosyal sermayenin var olduğu toplumlarda (ya da topluluklarda) devlet ve toplum arasında birbirini tamamlayıcılık bulunmaktadır. Aynı ilişki ekonomik refah ve toplumsal düzen arasında da kendini göstermektedir. Ancak toplumun sosyal sermayesi diğer toplumsal gruplarla bağlantısı düşük, çok daha güçlü ve ayrıcalıklı bazı sosyal gruplara özgüyse, bu grup diğer toplum üyelerinin dışlanması pahasına devlete hâkim olabilmektedir. Bu tür toplumlar çatışmacılıkları ile karakterize edilmektedir ve Latin Amerikadaki büyük sayıda yerli halkın dışlandığı ülkeleri içermektedir. Bu koşullarda ikincil ve bağımlı grupların ve aktivistlerin anahtar görevi güçlü pozisyonlardakilerle ittifaklar kurarak ilişkileri arttırmaktır. Başarılı oldukları ölçüde daha önce ken-

dilerine açık olmayan haklara ve kaynaklara ulaşma güçleri artacaktır. Benzer olarak devlet de dışlanan gruplara açılır ve bunlar arasında kurulan köprüleri açıkça desteklerse kalkınma açısından olumlu sonuçlar elde etme potansiyeli yükselir.

Alternatif olarak devletin yavaş yavaş çözülmesi ile savaş lordlarına, yerel mafyaya ve gerillalara devletin gücünü ve otoritesini ikame etme fırsatı tanınırsa, devlet toplum ilişkileri çatışma, şiddet, savaş ve anarşiye doğru bozulabilir. Örneğin Rwanda'nın yeniden inşası, ekonomik refah ve barışın sağlanmasından önce iki farklı etnik grup arasında köprüler kurma ve uzlaştırma ve barıştırma ölçütleri yaratma sürecini içerecektir. Toplumlar ve topluluklar zayıf yönetim ve bol miktarda köprü kuran sosyal sermaye ile karakterize edildiğinde, enformel şebekeler başarısız olan devletin yerini almakta ve işbirliği stratejilerini şekillendirmektedir. Togo ve Benin de durum budur. Kadınlar formel krediye muhalefet ederek enformel kredi kaynaklarına yatırım yapmaktadırlar. Tanzanya'da polisin yokluğu karşısında bazı köyler kendi gece güvenliği sistemlerini başlatmışlardır (Narayan vd., 2000).

Sinerji yaklaşımına göre devlet temsilcileri, kurumsal sektör ve sivil toplum ortak amaçları belirleyebilecekleri ve yürürlüğe koyabilecekleri ortak bir tartışma platformu oluşturduklarında kapsayıcı bir kalkınma gerçekleşecektir. O halde sosyal sermaye arabulucu bir değişken olarak davranmaktadır. Kamusal ve özel sektör kurumları tarafından şekillenmektedir ve kalkınma ile ilgili sonuçlar üzerinde önemli etkilere sahiptir. Sosyal sermayeye yatırım bu nedenle özünde politik bir süreçtir ve bu süreçte devletin rolü marjinal değil, aksine önemlidir. Dahası ekonomik kalkınmanın sosyal transformasyonu, (yani, akrabalık ilişkilerine dayalı geleneksel toplum hayatından, formel kurumlar ve mesafeli bir değişim aracılığı ile organize olan toplumlara dönüşmek) sosyal sermayenin belirli boyutları ile birleşen faydaları ve maliyetleri ve aynı zamanda bu boyutların herhangi bir veri zamandaki arzu edilir kombinasyonlarını değiştirir (Berry 1993).

Sinerji yaklaşımı, teorisyenler, araştırmacılar, politika yapımcılar için üç merkezi göreve işaret etmektedir. İlk görev, belirli bir toplumu, o toplumun kurumlarını ve kurumlarla toplum arasındaki ilişkileri karakterize eden, sosyal ilişkilerin doğasını ve derecesini belirlemek. İkincisi, toplum içindeki ya da toplumun içinde

yer alan cemaatler arasındaki sosyal ilişkilerin özellikle de sosyal sermayenin bağlayıcı ve köprü kurucu boyutlarının anlaşılması üzerine inşa edilen kurumsal stratejiler geliştirmek. Üçüncü görev, sosyal sermayenin pozitif belirtilerinin (geniş kapsamlı işbirliği, güven, kurumsal etkinlik) negatif belirtilerinden (mezhepçilik, tarikatçılık, ayrımcılık, kayırma (nepotizm)) elde edilmesini ya da yaratılmasını sağlayacak yollar ve araçlar belirlemek. Diğer bir şekilde söyleyecek olursak başarılması gereken zor görev birbirinden farklı, birbirine düşman, zayıf resmi kurumların yerine geçen sosyal sermayenin söz konusu olduğu durumları, sosyal sermayenin ve kurumların birbirini tamamlayıcı olduğu bir yapıya dönüştürmektir.

Tablo 1, sosyal sermayenin ve kalkınmanın dört farklı perspektifinin ana elemanlarını ve her birine denk gelen politika reçetelerini özetlemektedir. Aralarındaki temel farklar odaklandıkları analiz birimi; sosyal sermayeyi bağımlı, bağımsız ya da aracı bir değişken olarak kabul etmeleri; devlet teorisine ne dereceye kadar dâhil oldukları ile ilgilidir. En büyük ve en etkili çalışmalar ağ ve kurumsal perspektiflerden ve son çalışmalarda sinerji yaklaşımı ile aranan sentezlerden kaynaklanmaktadır. Bir sonraki bölümde Dünya Bankası ve diğerleri tarafından sosyal sermayenin ölçümü için inşa edilen araçları ve sosyal sermayenin kalkınma politikaları ve projeleri açısından önemi ele alınacaktır.

Tablo 1. Sosyal Sermayenin Dört Yaklaşımı: Anahtar Aktörler ve Politika Reçeteleri

Yaklaşım	Anahtar Aktörler	Politika Reçeteleri
Cemaatçi, toplulukçu yaklaşım: Yerel birlikler	Topluluk grupları Gönüllü sektör	Küçük güzeldir Fakirlerin sosyal varlıkları tanınmalıdır
Ağ yaklaşımı: Grup içi (bağlayıcı) ve gruplar arası (köprü kuran) topluluk bağları	Girişimciler İş grupları Bilgi komisyoncuları	Ademi –merkeziyetçilik Girişim bölgelerinin yaratılması Sosyal bölünmeler arasında köprüler
Kurumsal yaklaşım: Politik ve yasal kurumlar	Özel ve kamusal sektörler	Sivil ve politik özgürlüklerin verilmesi, şeffaflık, hesap verebilirlik
Sinerji yaklaşımı: Topluluk ağları ve devlet, toplum ilişkileri	Topluluk grupları, sivil toplum, firmalar ve devletler	Ortak üretim (Co-production) Tamamlayıcılık, katılım, bağlar Yerel organizasyonların ölçeğinin yükseltilmesi

Kaynak: Woolcock ve Narayan, 2006, s.47.

Sosyal Sermayenin Ekonomik Kalkınmaya Katkısının Ölçülmesi

Son yıllarda, çok sayıda yaratıcılığı yüksek çalışma ve araştırma, sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya katkısını ölçme çabası içindedir. Daha önce de ifade edildiği gibi sosyal sermaye literatürü oldukça zen-

gindir. Farklı metodolojik yaklaşımlar üzerine inşa edilmiştir ve bu farklı yaklaşımlar diğer yaklaşımlarla elde edilen sonuçların yorumlanmasında, eleştirilmesinde ve geliştirilmesinde katkı sağlamakta önemli rol oynamaktadırlar (Tarrow, 1995).

Ülke içindeki ya da ülkeler arasındaki yoksulluğu azaltmak, devletlerin performanslarını yükseltmek, etnik çatışmaları önlemek ve ekonomik büyüme sağlamak için, daha somut politika tavsiyelerine ulaşma gereği, sosyal sermayenin daha kesin ölçümlerini kullanan kıyaslamalı araştırmalar yapmayı gerektirmektedir. Bu bölümde şimdiye kadar uygulanan bazı ölçümler ve bunların kalkınma teorisi ve politikaları açısından faydalı ya da sınırlayıcı yönleri ele alınacaktır.

Tek bir doğru sosyal sermaye ölçümünün imkânsızlığı ile ilgili birkaç neden ileri sürmek mümkündür:

- Öncelikle gördüğümüz gibi sosyal sermayenin en kapsamlı tanımları çok boyutludur. Farklı düzey ve birim analizlerini ifade etmektedir.
- İkincisi sosyal sermayenin doğası ve çeşitleri formal ve enformel organizasyonlar arasındaki dengenin kaymasına bağlı olarak zaman içinde değişmektedir.
- Üçüncüsü sosyal sermayeyi ölçmek için henüz uzun süreli olarak kalıcı kabul gören uluslararası bir araştırma bulunmamaktadır.

Bu durum günümüz araştırmacılarının bir grup yaklaşıp değişkenlerden (güven ölçümleri, devlete inanç, oy verme eğilimi, sosyal hareketlilik, modern görünüm, gönüllü olarak geçirilen zaman gibi verilerden) yola çıkarak endeksler derlemelerine neden olmaktadır. Yeni denenmekte olan araştırmalar, ülkeler arasında ya da ülke içinde çok daha dolaysız ve doğru göstergeler üretme potansiyeli taşımaktadır.

Sosyal sermayenin ölçümü zor olmakla birlikte birkaç önemli çalışma (niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemlerinin çeşitli türlerini ve araçlarını kullanarak) sosyal sermayeyi temsil edebilecek faydalı ölçütler geliştirmişlerdir.

Sosyal sermayenin açık ve sıklıkla kullanılan göstergelerinden biri formal ya da enformel birliklere ya da ağlara üyeliştir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde, özellikle kırsal alanlarda topluluk çapında gerçekleştirilen festivaller, spor etkinlikleri ve ilişkileri ilerletmenin diğer geleneksel yolları ile elde edilen sosyal alışverişleri, yakalayan göstergeler çok önemlidir. Tanzanya'da ulusal çapta yoksulluğun değerlendirilmesi 87 köyden 1400 hane halkı ile yapılan hane halkı yoksulluğu ve sosyal sermaye araştırmasına

dayanmaktadır (Narayan, 1997). Narayan ve Pritchett (1999) hane halkı ve topluluk seviyesinde bir sosyal sermaye endeksi geliştirmişlerdir. Bu endeks insanların dahil oldukları formal, enformel grupların ve ağların yoğunluklarını ve özelliklerini yansıtmaktadır. Bu endeksin boyutları, grup faaliyetleri, gruba katkı, karar almaya katılım ve üyeliğin heterojenliği gibi unsurları içermektedir. Zaman içinde kişiler arası değişim ve güvenle ilgili bir seri ölçüm gerçekleştirilmiştir. Bu ölçümler, Tanzanyalı köylüler için, sosyal sermayenin hem sosyal hem de sermaye anlamında geri döndüğünü ve hatta onların insan sermayesine katkı sağladığını göstermiştir. Tanzanya çalışmasına uyumlu olarak Dünya Bankasının Sosyal Kalkınma Departmanı, Endonezya, Bolivya ve Burkina Faso olmak üzere üç ülkede çalışan "Yerel Düzey Enstitüler (Local Level Institutes (LLI))" kurmuştur. Tanzanya çalışmasında kullanılan ölçümlere ek olarak daha sonra sayılara dönüşecek olan detaylı niteliksel bilgi toplanmıştır. Bu çalışmaların sonuçları, anket sorularının, sosyal sermayenin hane halkı refahına olan önemli katkısını yakalayabildiğini yansıtmaktadır. Yoksullar için sosyal sermaye gerçekten de sermayedir. Bu çalışmalarda en önemli değişkenler, birliklerin, derneklerin yoğunluğu, birliklere ve derneklere üyeliğin heterojenliği ve birliklere aktif katılımıdır (Grootaert, 1999; Grootaert ve Narayan, 1999).

Sosyal sermayenin diğer bir açıklaması değişimi kolaylaştıran normlar ve değerlerdir. Düşük ulaşım maliyetleri, bilginin maliyetini düşürmüştür; ticaretin kontratlar olmadan da yürütülmesine izin vermiştir ve kaynakların kolektif yönetimini ve sorumluluk taşıyan vatandaşlığı desteklemiştir (Fukuyama, 1995).

Roland Inglehart'ın Dünya Değerleri Araştırması (World Values Survey (WVS)) bu alandaki en kapsamlı çalışmadır. Ekonomistlerin sosyal sermaye alanına girişi ile (WVS) çalışmalarının en çok kullanılan soruları toplum içindeki genel güven duygusunu araştıran sorular olmuştur. Örneğin "İnsanların çoğuna güvenir misiniz, insanlara karşı ihtiyatlı olmak zorunda hisseder misiniz" gibi sorular sorulmaktadır. Knack ve Keefer (1997), 29 ülkeye ait WVS verilerini, güven ve ülkedeki yatırım düzeyi arasındaki pozitif ilişkiyi göstermek için kullanmışlardır.

Her ne kadar sosyal değişkenler ile kalkınma arasındaki ilişkiyi belirleme çabasındaki araştırmalarda son yıllarda bir patlama yaşanmaktaysa da pek çok

kimse verilerin kalitesinin ideal olmadığını farkındadır. Özünde karmaşık ve birbirine bağımlı ilişkiler ile ilgili basit bir ölçüm bulma baskısı o kadar fazladır ki beklentilerin kapasiteyi aşması konusunda gerçek bir tehlike söz konusudur. Geliştirilen yetersiz araştırma bolluğu, bu alanla ilgili çalışmaları tehlikeye atacak boyuttadır. Bu tehlikelere rağmen, geçerli ve güvenilir uluslararası kıyaslamalara uygun sosyal sermaye ölçütleri geliştirmek önemli bir hedeftir. Sosyal sermayeyi çeşitli boyutlara ayırarak, ülkeler arasında kıyaslama yapmaya uygun yeni veri setleri yaratacak araştırmalara destek vermek Dünya Bankasının benimsediği bir yaklaşımdır.

Woolcock ve Narayan, (2006, s. 49-51) farklı ülkelerde, sosyal sermayeyi ölçme çabası ile ilgili araştırma sonuçlarını kıyaslamakta ve mekânsal farklılıklara rağmen benzer sonuçlar elde edildiğinden söz etmektedirler. Şimdi bu araştırmaları özetleyelim: Son yıllarda yapılmış dört çalışma ile ulusal ve ulus altı seviyelerde sosyal sermaye endeksleri geliştirilmiştir. Amerika'da Robert Putnam'ın "Bowling Alone" tezinin etkisi ile sivil katılım konusunda birkaç araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar daha önce özel sektör tarafından gerçekleştirilen tüketici tercihleri ve yaşam tarzındaki değişimi anlama çalışmalarına ilave edilmiştir. Hayırseverlik ve Sivil Yenilenme Üzerine Ulusal Komisyon (1998), Connecticut Üniversitesinden araştırmacılarla iş birliği içinde, 1000 kişilik bir örneği temel alan Ulusal Sivil Katılım (NICE) endeksi geliştirmiştir. Bu endeksin beş boyutu bulunmaktadır: Bağış ortamı; topluluk üyeliği; hayırseverlik; gönüllülük ruhu; aktif vatandaşlık.

Benzer bir çalışma Maryland Üniversitesinde yer alan, Sivil Yenilenme Üzerine Ulusal Komisyon (1998) tarafından yapılmış ve Ulusal Sağlık Endeksi yaratılmıştır. Bu endeks politik katılım, politik ve sosyal güven, dernek ya da birlik üyeliği, aile bağları, istikrar ve suç gibi değişkenlerle ilgili geçmiş çeyrek yüzyıllık trendi ölçmekte ve birleştirmektedir.

Varshney (2002), Hint ve Müslüman isyanlarının nedenlerini ve kökenlerini araştırırken toplumlara şebekelerin rolüne odaklanmıştır. Hintlilerin ve Müslümanların iletişiminin düşük olduğu şehirlerde çelişkilerin ve çatışmaların barışçıl çözüme ulaşması güçtür ve sık sık şiddetle sonuçlanmaktadır. Öte yandan çakışan üyeliklerin ve günlük iletişim ve ilişkilerin yoğun olduğu şehirlerde çatışma olasılığı önceden hissedilmekte ve daha kolay bertaraf edilmektedir.

Onyx ve Bullen (2000), Avustralya'da New South Wales eyaletinde sosyal sermayeyi oluşturan sekiz faktörün ayırt edilmesine yardımcı bir anket geliştirmişlerdir. Sekiz faktör, yerel topluluğa katılım, sosyal pro-aktivite, güven ve emniyet duygusu, komşuluk bağları, aile ve arkadaşlık bağları, tolerans ve çeşitlilik, hayatın değeri, iş bağlantıları olarak sıralanmaktadır. Bireylerin sosyal sermaye skoruna bakarak yazarlar kişinin ait olduğu topluluğu tahmin edebilmektedirler. Böylece bu yöntemin kullanılması ile toplulukların kalkınma faaliyetlerinin yönlendirilebilmesi ve planlanabilmesi umudu artmaktadır.

Bu çalışmalar temel alınarak Dünya Bankası'nın gerek topluluk düzeyinde gerekse ülkeler arasında sorun çözmeye yardımcı sosyal sermaye araçları (yöntemleri) geliştirmeye yönelik çabaları artmıştır. Sosyal sermaye şekilleri ülkeye özgü ve zaman içinde değiştiği için bu tür enstrümanlar geniş bir sosyal sermaye yelpazesini hesaba katmak durumundadır. Farklı ülkeler için, farklı sosyal sermaye boyutları ve kombinasyonları önemlidir. Bu tür araçlar, Narayan tarafından Ghana ve Uganda'da ve Dünya Bankası öncülüğünde Krishna ve Sharader (1999) tarafından Panama ve Hindistan'da denenmiştir. Her iki araştırma da gerek hane halkı düzeyinde gerekse topluluk düzeyinde çeşitli anket formları ve açık uçlu metotlar aracılığı ile veri toplamışlardır. Uganda ve Ghana verileri, sosyal sermayeyi belirleyen boyutların bağlamı son derece farklı olsa da sonuçların şaşırtıcı derecede benzer olduğunu yansıtmaktadır. Ghana çalışması 1471 köylü ve şehirli hane halkı örneği üzerine çizilirken, Uganda çalışması Uganda'nın Kampala şehrindeki slum (varoş) topluluklarında yaşayan 950 fakir aileyi temel almaktadır. Faktör analizi benzer bir yapı ve değişkenler topluluğuna işaret etmektedir. Söz konusu çalışmalarda, sosyal sermayenin ölçümünde, ön plana çıkan değişkenler ve yapısal özelliklerini aşağıdaki gibi gruplamak yol gösterici bir yaklaşımdır:

- Grup özellikleri (üyelik sayısı, para katkısı, katılım sıklığı, karar almaya katılım, heterojen üyelik, grup fonlamasının kaynağı)
- Genelleşmiş normlar (insanların yardımseverliği, insanların güven duygusu, insanların taraf-sızlığı)
- Beraberlik (İnsanların beraberlikleri ne kadar sağlam)
- Günlük sosyal yaşam (Günlük sosyal yaşamın yansımaları)

- Komşuluk bağları (Komşuya hasta çocuğunun bakımı için yardım etme dileği, ya da kendi hastalığı için komşudan yardım talep etme)
- Gönüllülük (Gönüllü müsünüz? Gönüllülük beklentisi, gönüllü olmamanın eleştirisi, komşuya destek; Hiç kimseye yardım ettiniz mi?)
- Güven (Aileye güven; komşuya güven; diğer kabilelerden insanlara güven; İşletme sahiplerine güven; devlet memurlarına güven; jüriye mahkemelere polise güven, kamusal hizmet sağlayıcılara güven; yerel hükümetlere güven)

Sosyal Sermayenin Kalkınma Teorisi ve Politikasına Etkisi

Bu bölümde sosyal sermaye araştırmalarının kalkınma teorisi ve politikası üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu etkilerin daha başlangıç olduğu belirtilmelidir. Bunların, doğrulanmasını, düzeltilmesini, geliştirilmesini sağlayan diğer çalışmalara gereksinim vardır. İlk etki, sosyal sermaye kavramının sosyolojik ve ekonomik perspektifler arasında köprü kuran bir yol açmasıdır. Böylece potansiyel olarak ekonomik kalkınmanın daha zengin ve daha iyi açıklamalarına ulaşmak mümkün olacaktır. Etnik çatışma, politik gerilim ve finansal krizlerle kuşatılmış bir dünyada, tek başına hiçbir disiplinin problemlere çözüm getirme yeteneği ve değişime yol açan gerçekçi reçeteler üretme potansiyeli bulunmamaktadır. Hem toplum bilimciler hem de iktisatçılar, kalkınmaya ulaşmakta iktisadın başarısız olduğu ve bu sebeple ekonominin toplumsal ile desteklenmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler (Fine, 2011, s. 283). Disiplinler arası, sektörler arası, profesyonel çizgiler arası bu tür bir yaklaşım sadece kavramsal gelişme için değil başarılı politikalar gerçekleştirebilmek için de hayati öneme sahiptir.

İkinci önemli sonuç ise ekonomik büyümenin, doğa tarafından ve topluluklar ve kurumlar arasındaki sosyal etkileşimler tarafından şekillendirildiğidir. Bu sonuç kalkınma teorisi açısından önemlidir çünkü son zamanlara kadar ekonomik hayatın politik ve sosyal hayata dâhil edilmesi kalkınma teorisinde eksik kalmıştır. Pek çok bilimsel çalışmanın gösterdiği gibi dış ajansların (ve dış yardımların), çeşitli toplumlarda (ve genellikle zayıf bir şekilde anlaşılabilir toplumlarda) sürdürülebilir bir şekilde yoksulluğun azaltılmasına nasıl katkı sağlayabileceğinin kavranması, kalkınma-

yı tehdit eden bir problem olmaya devam etmektedir. Teknik ve finansal açıdan anlamlı bir projeye sahip olmak, bu projenin fakir ülkelerde kabul edilmesi ve başarılı olması için gerekli fakat yetersiz bir koşuldur.

Dünya Bankası ve kalkınma topluluğu tarafından son yıllarda gerçekleştirilen ve özellikle sosyal kalkınma, katılım, kurumlar ve yönetim üzerine odaklanan çalışmalar daha ileri yol alınmasına yardımcı bloklar inşa edilmesini sağlamıştır. Altı kapsamlı tavsiye ileri sürülmüştür (Woolcock ve Narayan, 2011, s. 52-53):

- İlk olarak, tüm sektörlerde ve tüm düzeylerde, özellikle ülke düzeyinde kalkınma müdahaleleri yaparken, paydaşlar ve aralarındaki ilişkileri doğru bir şekilde belirleyebilmek için, sosyal kurumsal analiz kullanılmalıdır. Paydaşların gücünün ve politik çıkarlarının önerilen müdahale politikalarından nasıl etkileneceğinin tespiti hayati önemdedir. Çünkü politik müdahaleler, enformel organizasyonlar, ağlar ve kurumların karışımından oluşan sosyal bir bağlam içinde cereyan etmektedir. Müdahalelerin düzenlenmesinde, hâkim grupların, kamusal çıkarı zedeleme potansiyeline özel dikkat sarf edilmelidir.
- İkincisi, yoksulların örgütsel kapasitelerine yatırım ve topluluklar ve sosyal gruplar arasında köprüler inşa etmeyi desteklemek kritik önemdedir. Sonuncusu özellikle önemlidir çünkü yoksulları etkileyen pek çok karar yerel düzeyde alınmamaktadır. Katılımcı süreçlerin kullanımı, mutabakat sağlanmasında ve farklı kaynaklara ve çıkarılara sahip paydaşlar arasında sosyal iletişimin sağlanmasında faydalıdır. Sosyal bölünmelerin aşılmasını sağlayan, sosyal güveni arttıran ve sosyal birleşmeye yol açan yollar ve araçlar bulmak, ekonomik kalkınma için hayatidir. Sosyal sermaye fikrinin ve söyleminin erdemlerinden biri farklı paydaşlar arasında ortak bir dil sağlaması ve paydaşların birbirleri ile çok daha açık bir iletişim içinde olmasını sağlamasıdır.
- Üçüncüsü, sosyal sermaye perspektifi, tüm seviyelerde bilgi sahibi vatandaşlık ve kamu hizmeti sunan kamu ya da özel sektör aktörlerinin hesap verebilirliğini artıran, bilgi sağlayan ve bilgiyi açığa çıkaran politikaları isteyenlerin sesine bir katkıdır.
- Dördüncü olarak, yüz yüze değişimi destekleyecek şekilde sosyal gruplar arasında iletişimi

ve bilgi değişimini arttıran modern teknolojiye ve fiziksel girişin geliştirilmesine önem vermek gereklidir.

- Beşincisi, kalkınma müdahaleleri sosyal sermaye gözlüklerinden değerlendirilmelidir ve müdahalenin yoksul toplulukların sosyal sermayesine potansiyel etkisi mutlaka hesaba katılmalıdır. Daha önce gördüğümüz gibi yoksulların sosyal ağları, riskleri ve saldırıları karşılamakta sahip oldukları temel kaynaklardır ve o halde dış ajanslar bu kaynakların yerini almaktansa bu kaynakları tamamlayıcı yollar bulmalıdırlar.
- Nihayet sosyal sermaye, barajlardan, sulama sistemlerine ve yerel okullardan sağlık kliniklerine kadar değişen Ortodoks kalkınma projelerinin bir parçası olarak görülmelidir. Yoksul toplulukların, projelerin tasarlanmasına, uygulanmasına, yönetilmesine ve değerlendirilmesine doğrudan girdi katkısının olması, yatırımların getirisini ve projenin sürdürülebilirliğini arttırmaktadır (Esmen ve Uphoff, 1984). Bu durumda kalkınmanın sosyal boyutları Dünya Bankası'nın ve diğer kalkınma ajanslarının yaptıkları her şeyin merkezi olmaktadır.

Sonuç

Bin dokuz yüz doksanlardan sonra, yeni bir kalkınma yaklaşımının yükseldiğini gösteren gelişmeler yaşanmaktadır. Sosyal ilişkilerin kalkınmadaki önemini kabul edilmesi konusunda yükselen bir uzlaşma bulunmaktadır. Topluluklar ve kurumlar arasındaki ilişkilerin derecesinin ve doğasının, bir toplumdaki kalkınma sürecinin anlaşılmasında, anahtar role sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya etkisini tartışan dört yaklaşım bulunmaktadır:

- *Toplulukçu yaklaşım*, sosyal sermayeyi yerel düzeydeki örgütler, birlikler, kulüpler ve sivil gruplarla eşleştirmektedir. Ancak, sivil hareketin toplumsal refahı olumsuz etkileyebilecek karanlık yüzünü ihmal etmektedir.
- *Ağ yaklaşımı*, sosyal sermayenin karanlık ve aydınlık yüzünün ayrımını yapabilmektedir. Sosyal sermayenin iki boyutu olan, güçlü grup içi bağlar (bağlayıcı sosyal sermaye) ve zayıf

gruplar arası bağlardan (köprü kuran sosyal sermaye) söz etmektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye, gelişmekte olan ülkelerde daha yoğundur ve birbirine benzeyen insanların dar kalıplara sıkışıp kalması riskini taşımaktadır. Köprü kuran sosyal sermaye, gelişmiş ülkelere özgüdür ve yabancılara duyulan güveni temsil etmektedir. Kalkınmaya katkısı daha yüksek olan sosyal sermaye, köprü kuran sosyal sermayedir. Toplumunu oluşturan bireylerin birbirlerine ve sisteme güvenmelerinin, maliyetleri düşürücü, bilgiyi ve paylaşımı arttırıcı etkileri vardır ve problemlere çözüm bulmayı kolaylaştırmaktadır.

- Toplulukçu yaklaşım ve ağ yaklaşımı, sosyal sermayeyi bağımsız değişken olarak kabul ederken, *kurumsal yaklaşım*, bağımlı değişken olarak kabul etmektedir. Güven sağlayan kurumların varlığı yüksek sosyal sermaye ile sonuçlanmaktadır. Toplumsal ağların ve sivil toplumun hayatiyeti, politik, hukuki ve kurumsal çevreye bağlıdır.
- *Sinerji yaklaşımına* göre, devletler, firmalar ve topluluklar geniş tabanlı sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için gereken kaynaklara tek başlarına sahip değillerdir. Böyle bir kalkınmanın sağlanması için gerek bu sektörlerin kendi içlerinde birbirleri ile gerekse sektörler arasında işbirliği ve tamamlayıcı davranışlar gereklidir.

Ülkelerin kalkınmasında, gerçek çözüm, toplum üyelerinin her birini sisteme dâhil edebilme çabalarında aranmalıdır. Kalkınmanın gerçek motoru toplum kendisidir. Toplumsal kapasitenin işlemesi ilişkilerin gücüne bağlıdır. Ancak toplumun sahip olduğu ilişkiler dışlayıcı değil, toplumun tamamını kapsayıcı olmalıdır. Diğer bir deyişle sosyal sermayenin köprü kuran boyutuna önem verilmelidir.

Bir toplum için hem bağlayıcı sosyal sermaye hem de köprü kuran sosyal sermaye aynı ölçüde önemlidir. Bağlayıcı sosyal sermaye risklerin yönetiminde, özellikle yoksul ve güçsüzler için en önemli savunma aracıdır. Köprü kuran sosyal sermaye ise yoksulluktan kurtulmada başvurulabilecek stratejik bir yaklaşımdır. Önemli olan bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermayelerin birbirini tamamlamasıdır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınma için, sosyal sermayeye yatırım yapmak, kalkınmanın Ortodoks sermaye araçlarına yatırım yapmak kadar gerekli ve önemlidir. Sosyal sermayeye yatırım,

devlet, sivil toplum ve firmalar arasında işbirliği gerçekleştirilmektedir. Ancak bu konuda asıl görev devlete düşmektedir. Devletler, kuralları koyan ve kurallara uyulmasını denetleyen en güçlü aktörlerdir. Sahip olduğu devlet gücünü, etkili yasalarla kontrol altına alan, tüm toplumsal kesimlerle eşit ve adil ilişkiler geliştiren, toplumun tüm katmanları arasında sinerji yaratabilen devletler, huzurlu, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınma anlayışı ile, gelecekteki varlıklarını güvence altına alma kapasitelerini yükselteceklerdir.

Kaynakça

- Barr, A. (2002). The Functional Diversity and Spillover Effects of Social Capital. *Journal of African Economics* 11(1), 90-113.
- Berry, S. (1993). *No Condition is Permanent: The Social Dynamics of Agrarian Change in Sub-Saharan Africa*, Madison: University of Wisconsin.
- Bourdieu, P (1986). The Forms of Capital, John Richardson, Westport (Ed.), *Handbook of Theory and research for the Sociology of Education*, içinde. CT: Greenwood.
- Buğra, A. (2007). Yoksulluk ve sosyal Haklar *Tes-iş Dergisi*, 75-80.
- Burt, R. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge MA: Harvard University.
- Burt, R. (1997). The Contingent Value of Social Capital *Administrative Science Quarterly*, 42, 339-365.
- Burt, R. (1998). The Gender of Social Capital *Rationality and Society*, 10(1), 5-46.
- Coleman, J. (1987). Norms as Social Capital, Gerard Radnitzky ve Peter Bernholz (Ed.), *Economic Imperialism: The economic Method Applied Outside the Field of Economics*, New York: Paragon.
- Coleman, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: Harvard University.
- Collier, P. (1999). The Political Economy of Ethnicity, *Annual Bank Conference on Development Economics* içinde, Washington DC: World Bank
- Collier, P. (2002). Social Capital and Poverty: A Micro Economic Perspective, Christiaan Grootaert ve Thierry Van Bastalaer (Ed.), *The Role of Social Capital in Development: An empirical assessment*, içinde New York: Cambridge University.
- Collier, P ve J. W. Gunning. (1999) Explaining African Economic Performance , *Journal of Economic Literature*, 37(March), 4-111
- Easterly, W. (2001). The Middle Class Consensus and Economic Development, *Journal of Economic Growth*, 6(4), 317-335.
- Ekim, B. (2007). Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Hak temelli yaklaşım: Avrupa yoksulluk ile Mücadele Ağı, *Tes-iş Dergisi*, 81-82.
- Esman, M. ve N. Uphoff (1984). *Local Organizations: Intermediaries in Rural Development*. Ithaca, NY: Cornell University.
- Evans, P. (1992). The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change, Stephan Haggard ve Robert Kaufman (Ed.), *Politics of Economic Adjustment* içinde, Princeton NJ: Princeton University.
- Evans, P. (1995). *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton, NJ: Princeton University.
- Evans, P. (1996). Government Action Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on synergy. *World Development* 24(6), 1119-1132.
- Fine, B. (2011). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler*, Ayşegül Kars (Çev.), İstanbul: Yordam.

- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free.
- Gittel, R ve A. Vidal (1998). *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*, Newbury Park, CA: Sage.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties *American Journal of Sociology*,78, 1360-1380.
- Grootaert, C. (1999). *Social Capital, Household Welfare, and poverty in Indonesia*. Local Level Institutions, working Paper No.6 Washington DC: World Bank.
- Grootaert, C ve D. Narayan. (1999). *Social Capital in Burkina Faso*. Local Level Institutions Study. Washington, DC: World Bank.
- Hall, R. ve C. Jones (1999). Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker Than Others? *Quarterly Journal of Economics* 114(1), 83-116.
- Isham, J. ve D. Kaufman (1999). The Forgotten Rationale for Policy Reform: The Productivity of Investment Projects *Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 149-184.
- Knack, S. ve P. Keefer. (1995). *Institutions and Economic Performance: Cross Country Tests Using Alternative Institutional Measures Economics and Politics*, 7 (November), 207-227.
- Knack, S. ve P. Keefer (1997). Does Social Capital have an Economic Pay-off? A Cross Country Investigation, *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1251-1288.
- Knack, S. (2002). Social Capital, Growth and Poverty: A Survey of Cross Country Evidence, Christiaan Grootaert and Thierry Van Bastalaer (Ed.), *The Role of Social Capital in Development: An empirical assessment* içinde, New York: Cambridge University.
- Kozel, V. ve B. Parker (1998) *Poverty in Rural India: The Contribution of Qualitative Research in Poverty Analysis*. Washington DC: World Bank.
- Krishna, A. ve E. Sharader (1999). *Social Capital Assessment Tool*, Social Capital Initiative Working Paper No:22. Washington, DC: World Bank.
- Krishna, A. (2002). *Active Social Capital: Tracing the Roots of Development and Democracy*, New York: Columbia University.
- Moore, M. (1997). Societies, Politics and Capitalists in Developing Countries: A Literature Survey. *Journal of Development Studies*, 33(3), 287-363.
- Moser, C. (1996). *Confronting Crisis: A Comparative Study of household Responses to poverty and Vulnerability in Four Poor Urban Communities*, Washington, DC: World Bank.
- Narayan, D. (1997). *Voices of the Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania*, ESD Monograph No. 17 Washington, DC: World Bank.
- Narayan, D; R. Patel; K. Schafft; A. Rademacher; ve S. Koch-Schulte. (2000). *Voices of the Poor. Can anyone hear us? Voices from 46 countries*. Washington, DC: World bank.
- Narayan, D. ve L. Pritchett (1999). Cents and Sociability: Household Income and Social capital in Rural Tanzania *Economic Development and Cultural Change* , 47(4), 871-897.
- Onyx, J. ve P. Bullen. (2000). Measuring Social Capital in Five Communities. *Journal of Applied Behavioral Science* 36(1), 23-42.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton NJ: Princeton University .
- Putnam, R. (1995) Tuning in Tuning out: The strange Disappearance of Social Capital in America, *Political Science and Politics* (December 1), 664-683.

- Rodrik, D. (1999a). Where Did all the Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses, *Journal of Economic Growth* 4(4), 385-412.
- Rodrik, D. (1999b). *Making Openness Work*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- Skocpol, T. (1995). *Protecting Soldiers and Mothers: the political Origins of Social Policy in the United States*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Skocpol, T. (1996). Unraveling From Above, *American Prospect* 25, 20-25.
- Tanner, L. (1999). *Open Australia*. NSW: Pluto Press
- Tarrow, S. (1995). Bridging the Quantitative-Qualitative Divide in Political Science *American Political Science Review* 89(2), 471-474.
- Temple, J. (1998). Initial Conditions, Social Capital, and Growth in Africa, *Journal of African Economies* 7(3), 309-347.
- Temple, J. ve P. Johnson (1998). Social Capability and Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 965-990.
- Van, B. T. (1999). *Does social Capital Facilitate the Poor's Access to Credit A review of the Micro Economic Literature*. Social Capital Initiative Working Paper No 8. Washington D.C. World Bank.
- Varshney, A. (2002). *Ethnic Conflict and Civic life: Hindus and Muslims in India*, New Haven, CT: Yale University.
- Wall, E.; G. Ferazzi ve F. Schryer (1998). Getting the Rules on Social Capital, *Rural Sociology*, V. 63. No.2, 300-22.
- Winter, I. (2000). Major Themes and Debates in the Social Capital Literature. The Australian Connection, *Australian Institute of Family Studies*, Melburn.
- Woolcock M.ve D. Narayan (2006) Social Capital: Implications for Development Theory, Research, And Policy Revisited, Bebbington, Authony (Ed.), *The Search for Empowerment*, Kumadian, 31-62.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward a Therotical Synthesis and Policy Framework *Theory and Society*, 27(2), 151-208.
- World Bank (1998). *Assessing Aid: What Works, What doesn't and Why*. New York: Oxford University.
- World Bank (2003). *World Development Report 2004: Making Services Work for Poor People*, New York. Oxford University Press.
- World Development (1996) *Special Issue on Social Capital*, 24(6).